

Лекції з курсу «Актуальні проблеми сучасного соціологічного та соціогуманітарного знання»

Лекція 1. Проблеми дослідження цивілізаційного розвитку та глобальних змін

План

1. Дослідження соціокультурного розвитку людства.
2. Дослідження геополітичних змін.
3. Дослідження геоекономічних змін.

Література:

1. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол. : В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянук та ін. / за заг. ред. Г.П.Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
2. Геополітика: Підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. Київ : МАУП, 2004. 296 с.
3. Рокоча В.В., Одягайло Б.М., Терехов В.І. Геоекономіка та глобальні стратегії українського бізнесу (антикризовий аспект): навчальний посібник. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2017. 352 с.

1. Дослідження соціокультурного розвитку людства

Сучасне трактування сутності *цивілізаційного розвитку* передбачає його розгляд як поліцентричного нелінійного процесу зміни культурно-історичних форм, а також розгляд будь-яких цивілізацій як рівноцінних, самобутніх, неповторних, унікальних історичних утворень, в кожному з яких відтворюється специфічним для нього чином всесвітньо-історичний процес.

Цивілізаційна парадигма прийшла на зміну уявленням про механічну природу будь-яких процесів та їх обґрунтування з позицій класичних підходів до наукового аналізу. Ці підходи були зорієнтованими на пошук першопричини всіх змін, що відбуваються в досліджуваних об'єктах, джерел зовнішніх сил, що спричиняють ці зміни, їх наслідків та механізмів здійснення такого руху. Нова ж загальнонаукова методологія передбачає *системно-синергетичний підхід до аналізу будь-яких процесів*, тобто суттєво відрізняються від класичної загальнонаукової методології. Основні характеристики *моделей історичної типології культури* запропоновані на основі цивілізаційного підходу **О. Шпенглером, М.Данилевським, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокіним та К. Ясперсом.**

У своїй моделі **О. Шпенглер** розвиває ідеї дискретного розвитку, коловороту локальних культур – живих організмів, які народжуються та неминуче завершують свій життєвий цикл смертю. Культура розглядається як зовнішнє виявлення душі народу, прагнення колективної душі народу до самовияву. На його думку, кожній культурі притаманне первинне світовідчуття, свій «першосимвол», «прафеномен» – таємне ядро, з якого проростає все багатство форм.

М.Данилевський розробив основи *теорії розвитку локальних «культурно-історичних типів»*, або цивілізацій, які проходять у своєму розвитку стадії народження, розквіту, занепаду, загибелі, виконуючи у розвитку людства позитивні історичні ролі. На його думку, усі народи поділяються на три основні класи: позитивні творці історії, творці великих цивілізацій, або культурно-історичні типи; негативні творці історії, які як гунни, монголи й турки самі не створювали великих цивілізацій, але як «божий батіг» сприяли загибелі старих умираючих цивілізацій; народи, що з різних причин зупинилися на ранній сходинці розвитку, а тому пробудження їхнього творчого духу не відбулося.

Концепція А. Дж. Тойнбі – це спроба створити багатовимірну типологію на основі аналізу таких чинників: часу, території поширення, релігійної належності, але така типологія виявляється адекватною лише для деяких видів цивілізацій. **А. Дж. Тойнбі** розглядає всесвітню історію у формі «культурно-історичної монадології», розвиває *концепцію самозамкнутих одиниць – цивілізацій*, на які розпадається історія існування людства, наголошує на консолідуючій ролі світових релігій у циклічних моделях історичного процесу, а доля цивілізації (виникнення, зростання, «надлом», занепад і розкладання) зумовлена, згідно з А. Тойнбі, *законом виклику та відповіді*.

Модель американського соціолога **П. Сорокіна** пропонує якісно інший підхід до класифікації цивілізацій. В основу концептуальної типологізації він покладає *характер світосприймання і методи пізнання, виокремлює «суперсистеми», або «великі форми», як лоно народження культури*. В основі кожної культури, культурної епохи лежить світогляд. Відповідно до різновидів світогляду, мислитель виокремлює *три типи соціокультурних суперсистем: чуттєва* – світоглядні

установки укорінені в чуттєвому осягненні світу; *умоглядна* – ґрунтується на інтуїції; *ідеалістична* – поєднує почуття та інтуїцію. Для чуттєвого типу культури характерна сенсорність: увага зосереджується на чуттєвому баченні предметів, емпіричному досвіді, світськості та відповідності земному світу.

2. Дослідження геополітичних змін

Традиційно *геополітику* розглядають як науку про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі й інтереси. У сучасних дослідженнях *геополітика* трактується значно ширше – як наука про зв'язок і взаємодію географічного простору і політики. Відповідно вона повинна вивчати, з одного боку, властивості простору, що позначаються на тих чи інших політичних акціях, на їх характері й резонансі, з другого – дію політики на простір, його перетворення відповідно до волі та цілей людей і їх спільнот. Саме це розуміння геополітики є найпродуктивнішим. Учені вбачають у геополітиці царину знань, що вивчає комплекс економічних, географічних, демографічних, історичних, політичних та інших факторів, які взаємодіють між собою й впливають на стратегічний потенціал держави. Так інтерпретують геополітику такі дослідники як **В. О. Дергачов, Е. О. Поздняков, К. С. Гаджиєв, Ю. В. Тихонравов** та ін.

У рамках геополітики виділяють два чітко означені напрями: 1) *геополітика доктринально-нормативна*, пов'язана насамперед з ім'ям **К. Хаусхофера**, і 2) *геополітика оціночно-концептуальна*, представлена **А. Мехеном, Х. Маккіндером, Н. Спайкменом** та ін. Ці напрями чітко не розмежовані, проте мають досить виражену специфіку.

Геополітика як наука – це система і сукупність знань про організацію гегемонії та контролю влади над простором, яка має політичний сенс та соціально-економічну основу, можливості та здібності до зміни та реалізації життєво важливих цінностей, інтересів і цілей. Таке розуміння геополітики дає уявлення про її предмет у загальному плані. Предмет геополітики складають закони організації контролю і гегемонії влади над простором. Основним з них, на думку відомих дослідників, є *закон фундаментального дуалізму*, який полягає в географічній розбудові планети та історичній типології цивілізації. Він зводиться до протиставлення сухопутної

могутності («*телурократії*») морській («*таласократії*»). *Суша* – це завжди стійке, міцне, тверде, ґрунтовне. *Море* динамічніше та налаштоване на зміни, головним чином до новітніх технологій та техніки.

Віками континентальні цивілізації домінували над морськими, але з розвитком техніки, а потім науково-технічної революції об'єктивно посилилась позиція Моря. Про зростання ролі простору в людській історії наголошував американський геополітик **А. Мехен** у роботі «*Вплив морської сили на історію*».

Одвічний *геополітичний дуалізм* досяг максимальної напруги в часи «холодної війни» 1946-1991рр.: *телурократія* ототожнювалась із СРСР, а *таласократія* – зі США. Цьому геополітичному виміру міжнародних зв'язків та відносин відповідала гостра боротьба полярних ідеологій: *ідеологія лібертаризму* – радикального лібералізму (**М. Фрідмен**, США та **Ф. Хайєк**, Австрія та ін.) й *ідеологія марксизму* як ідеологія реального соціалізму. *Основний закон геополітики* зводився до *протистояння держав та народів у галузі світосприйняття*, а також в реальному перерозподілі земної кулі на зони гегемонії та контролю з боку телурократії (СРСР) та таласократії (США).

Протистояння Суші й Моря – це протистояння двох глобальних, несхожих стратегій, що забезпечують своїм носіям перемогу і подальше панування. Панування народів суходолу ґрунтується на принципах телурократії. Панування морських народів ґрунтується на принципах таласократії.

Планетарний дуалізм має усі підстави розглядатися як основний світосистемний феномен, прояв геополітичної та цивілізаційної поляризації світу як цілісності. Це форма соціальної взаємодії, яка заявляє про себе на двох рівнях: геополітичному (Суша – Море) та цивілізаційному (Схід – Захід). З одного боку, дуалізм геополітичного простору, в якому існує та розвивається світова система, формує людську практику, а з другого – цивілізаційна діяльність людини конструює та відтворює планетарний дуалізм у світовій системі. Планетарний дуалізм як процес є рушійною силою сучасної світової системи, визначає етапи її розвитку, потреби, інтереси, цінності геополітичної структури світу. Він реалізується у

сполученні тенденцій глобалізації світу та універсалізації в новому планетарному масштабі розколу світу на сили Суші та Моря, Сходу та Заходу, Півдня та Півночі.

Особливу роль у розробці ідей географічного детермінізму і створенні нового наукового напрямку – політичної географії – відіграв німецький геополітик **Фрідріх Ратцель** (1844–1904). Крім географічного напрямку в соціальній думці, деякі дослідники зараховують до джерел геополітики цивілізаційні та воєнно-стратегічні концепції. Особливий внесок у розробку цивілізаційного підходу російських дослідників біолога, історика та економіста **М. Данилевського** (1822–1885), філософа **К. Леонтьєва** (1831–1891), німецького філософа **О. Шпенглера** (1880–1936), російського вченого-євразійця **П. Савицького** (1895–1968), його учня **Л. Гумільова** (1912–1992), англійського історика і соціолога **А. Тойнбі** (1889–1975), сучасного американського консервативного політолога **С. Хантінгтона** (р. н. 1927). До творців воєнно-стратегічної концепції, що найбільше вплинули на геополітику, відносять німецьких військових теоретиків **К. Клаузевіца** (1780–1831) і **Х. Мольтке** (1848–1916), а також російського фельдмаршала **Д. Мілютіна** (1816–1912).

3. Дослідження геоекономічних змін

У ХХІ столітті світ є свідком *глобальних геоекономічних трансформацій*, що виражаються, передусім, в процесі економізації політики, а також у становленні нових центрів сили. и, а також у становленні нових центрів сили. Зростає роль і значення фінансової дипломатії у вирішенні міжнародних проблем і конфліктів. Успіх стійкого розвитку національної економіки все більше залежить від урахування геоекономічних чинників. Як наслідок геоекономічні методи аналізу все частіше використовуються національними урядами при побудові моделей розвитку, як в короткостроковому, так і в довгостроковому періоді.

Глобалістика є відносно молодого наукою, а тому сучасна теорія її ще не сформована до кінця. Деякі стійкі концепції уже позначились. Серед них такі.

Перша концепція названа «**Межі зростання**» (**Римський клуб**). Практичним результатом досліджень в рамках цієї концепції були спроби моделювання світової економічної динаміки. Цільова функція визначається робочою гіпотезою про дисфункціональність глобальної системи.

Сучасні трансформації концепції представники «Римського клубу» називають *«першою глобальною революцією»*.

Інша концепція отримала назву *«Сталого розвитку»*. Критичний поріг сталого зростання світової спільноти, як стверджують її автори, уже пройдено, людство споживає значно більше ресурсів, ніж дозволяють закони *стабільного функціонування глобальних екосистем*. Крім того, необхідно, зупинити глобальний демографічний вибух у країнах, що розвиваються, і піддати критиці концепції економічного зростання західного типу.

Концепція «Універсального еволюціонізму» розвивається на базі ноосферного вчення **В. Вернадського**. Глобальна природа розглядається як *самоорганізована система*. Реакція цієї системи, хоча не прогнозована, через величезну кількість критичних порогових факторів, але неминуча в довгостроковому плані.

Концепція «Мітозу біосфер» розглядає ноосферу як *гармонійний синтез біосфери і техносфери*. Під техносферою розуміють «глобатеx» – тип нової культури, яка обіймає весь планетарний ринок. Експансія «глобатеxу» в Космос означає досягнення певної економічної рівноваги при умові виходу за межі земної біосфери.

Концепція «Світ-системного аналізу» розглядає розвиток економік, історію систем і цивілізацій. Капіталістична світ-система розглядається як перша історична форма глобальної системи, яка безупинно розвивається у взаємодії *ядра (капіталістичної метрополії), напівпериферії і периферії світу*.

Концепція «Контрольованого глобального розвитку» обґрунтовує створення системи моделей альтернативного глобального розвитку і рекомендацій по вибору оптимальних систем управління цим розвитком.

Найбільш просуненим і адекватним як з теоретичної, так і з практичної точки зору є *ліберальний підхід західної демократії*.